

Abstract

Il mund da viver e da lavurar da las dunnas a Valragn

Questa contribuziun tracta dal mund da mintgadi da las dunnas en il vitget da muntogna Valragn. En il center dal studi è stada la dumonda co che lur cundiziuns da viver e da lavurar èn sa midadas tras ils svilups economic e socials en il decurs dal 20avel tschientaner, e tge characteristics ch'èn stadas constantas. Sco funtaunas per la retschertga han servì sper la litteratura surtut intervistas dad «Oral history» cun abitantas dal vitg d'oz da differentas gruppas da vegliadetgna e cun in pèr dunnas ed umens ch'èn ids a star insanu' auter. Lur constataziuns espriman experientschas subjectivas, ma mussan era valurs e models d'agir collectivs.

Enfin la fin dal 19avel tschientaner faschevan las dunnas en Valragn las lavurs sin las alps, sin il funs ed en uigl, entant che blers umens eran occupads sco berniers al Pass dal S. Bernardin. La construcziun dal tunnel tras il Gottard ha gì per consequenza ch'il transport da rauba sur ils pass è ì enavos e l'agricultura è daventada l'activitad da gudogn principala a Valragn. Ussa han surpiglià ils purs las lavurs sin il funs ed han elavurà il latg tenor princips cooperativs. Ils champs d'incumbensas da las puras en il tegnairchasa ed en famiglia eran reglads cleramain. Ellas eran responsablas per tut las lavurs en chasa ed en iert sco era per l'educaziun dals uffants e la tgira da la gliued veglia. Era sin il funs stuevan ellas gidar tant sco pussaivel. Ultra da quai guardavan ellas dals animals pitschens. Durant ils temps da guerrra eran las dunnas, cun agid dals uffants e dals umens vegls, responsablas per tut las lavurs sin il bain puril. Tar la tscherna da la professiun devi paucas pussaivladads per las dunnas. Ellas empredevan lavurs tipicas da dunnas sco cuschinar, cuser u taisser, las qualas ellas pudevan duvrar pli tard sco puras. Dunnas nubilas lavuravan en il manaschi dals geniturs u gidavan cun lavur da schurnada dapertut en il vitg nua ch'i fascheva basegn. Plazzas da lavur devi a Valragn era sin posta, en la pitschna butia ed en las duas ustarias. La controlla sociala era ferma. La famiglia ed il vitg definivan las normas ed ils models da cumportament. Per la renconuschientscha sociala avevan virtids sco diligenza, obedienscha, spargnusadad e modestadad in'auta valur.

Dapi la mesadad dal 20avel tschientaner han tranter auter la midada da structura en l'agricultura, la construcziun da la via naziunala e las dunnas immigradas che n'eran betg puras midà la vita a Valragn. Sco consequenza da l'emigraziun e da l'engrondiment dals manaschis purils èn las lavurs vegnidas raziunalisadas cun indrizz tecnics, l'emprim sin il funs, lura era en il tegnairchasa ed en uigl. Quai ha distgargià corporalmain las dunnas, ma ellas han era senti ina pli e pli gronda hectica ed izolaziun a la lavur. Tras la meglra situaziun da traffic e novas pussaivladads da cumprar en è sa reduci il grad d'autoprovediment. Anc adina èn lavurs a maun, l'orticultura e far paun occupaziuns preferidas da las dunnas. Ellas n'èn però betg pli necessarias per garantir l'existenza, mabain èn plitost in hobi. Dapi che different indrizz en il vitg èn vegnids serrads e las lavurs da cuminanza èn sa reducidas, mancan lieus per contacts

socials. Oz èn las incumbensas, la posiziun e las valurs d'ina pura main determinadas che pli baud. Ina gronda part da las dunnas s'identifitgescha cun il puresser tradiziunal sco furma da viver, na metta betg en dumonda la repartiziun da las rollas e lavura exclusivamain en il manaschi puril. Intginas dunnas pli giuvnas cun ina scolaziun betg purila han dentant novas pretensiuns areguard il temp liber ed il consum. Ellas vesan la lavur purila main sco furma da viver, mabain sco professiun. Per cuntanscher in standard da viver correspondentamain aut han ellas sche pussaivel anc in'activitad da gudogn accessori, e la repartiziun da las incumbensas è flexibla. Bleras puras collian en divers secturs da la vita las valurs tradiziunalas cun las valurs modernas. En tut las gruppas da vegliadetgna è però constanta la ferma attaschadadad al vitg sco patria. Tut las dunnas a Valragn considereschan era sco avantatgs da lur professiun ch'ellas pon lavurar en la natira e cun la famiglia, ch'ellas pon decider sezzas e che la lavur è fitg variada. Sco dischavantatgs vegn menziunà il fatg ch'ellas èn liadas al bain puril e ch'ils centers pli gronds èn in toc davent. Entant che numerusas puras pli veglias èn daventadas malsegiras tras la midada da la professiun e da las valurs e manegian che la lavur purila vegnia renconuschida memia pauc, fan las puras pli giuvnas damain quitads per lur status. Ellas organiseschan lur vita pli e pli tenor ils agens basegns individuals e s'adatteschan a las novas cundiziuns da vita.